

**“KİTAB-I DEDE KORKUT”UN VATİKAN NÜSHASI
ÇOK KÖTÜ BİR NÜSHADIR” MI?***

Dr. Vahit ZAHİDOĞLU**

Bir asırdan fazla olarak Kitab-ı Dede Korkut’un metni üzerine araştırmalar yapılmakta, destanın istinsah nüshaları arasındaki imla ve kelime farkları muhtelif yönlerden tartışılmaktadır. Bu tartışmaların esası nüsha farklarının hangi mebadan kaynaklandığı üzerine odaklanmıştır. Aslında bu veya başka bir yazma nüshası değerlendirilirken Türk ve Azerbaycan dillerinin dışına çıkılmamış ve bu dillerin çerçevesine sığmayan bütün hususlar müstensihlerin üzerine yüklenerek yanlışlıklar sırasına katılmıştır. Bu her iki nüshaya münasebetle açık görülmektedir. Hatta büyük çoğunluk tarafından iyi ve mükemmel nüsha gibi kıymetlendirilen Dresden nüshası da aynı yaklaşımdan nasibini almıştır. Genelde bir nüshayı doğru bulanlar, diğer nüshanın yanlışlıklarıyla dolu olduğuna dair hüküm vermeye kalkmışlardır. Bazen de yanlışlıkların olmasına rağmen bugün bunların tümünün ortadan kaldırılmasından bahsedilmektedir. “Dresden nüshası metnin harekesiz ve kimi yerlerde yanlış oluşu, eserin latin harflerine çevrilmesinde bir takım güçlükler yol açmakta ise de bugün artık bunlar bu konu üzerinde çok ilerlemiş olan çalışmaların ışığında kalmadı denecek kadar ortadan kalkmış bulunuyor”¹ Eğer gerçekten böyleyse ve Dresden nüshasındaki güçlüklerin tamamı ortadan kaldırılmışsa neden araştırmacılar arasında metin üzerine tartışmalar bitmemiş ve bütün hızıyla devam etmektedir? İster Dresden nüshası, isterse de Vatikan nüshası üzerine yapılan metinsel çalışmalar bir çok hallerde metni aydınlatma yerine daha da anlaşılmasız hale getirmiştir. Bu açıdan Vatikan nüshası üzerine yoğunlaşan tartışmalar özellikle dikkat çekmektedir. Vatikan nüshası 1952 yılında İtalyan alimi E. Rossi tarafından ortaya çıkarılarak bilim dünyasına tanıtılmıştır. E. Rossi’ye göre Vatikan nüshası Dresden nüshasına nazaran daha doğrudur ve metni iyi anlayan biri tarafından istinsah edilmiştir.² O. Şaik Gökyay da genel olarak Vatikan nüshasının doğru olduğu ve paleografik karakteristiklerine göre Dresden yazmasından önceye ait olduğu kanaatinde.³ Araştırmacı Vatikan

* Bu makale Aralık 1998’de Bakü’de yapılmış olan Kitab-ı Dede Korkut’a bağlı uluslar arası kongrede okunmuş bildirinin esasında hazırlanmıştır.

** Atatürk Üniv. Fen Edebiyat Fak. Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Böl. Öğrt. Üyesi.

¹ O. Şaik Gökyay, *Demem Korkud’un Kitabı*, İstanbul 1973, s.9.

² O. Şaik Gökyay, a.g.e., s.4.

³ O. Şaik Gökyay, a.g.e., s.3-5.

nüshasına daha dikkatli yanaşarak tertip zamanı nüshayı esas götürmüştür. Lakin muayyen hallerde tertipçi yalnız Vatikan nüshasındaki varyantlara üstünlük vermekle bu nüshanın değerini ihtiyaçsız yere, sun’i şekilde artırmaya çalışmıştır. Halbuki her iki nüshanın daha dikkatli grafik-fonetik, leksik-gramatik mukayesesi yapılsa ve metinlerdeki mazmun aynılığı dikkate alınsa idi daha objektif sonuçlar alınırdı. Vatikan nüshasının gerçek önemi de o zaman meydana çıkmış olurdu.

Bir yandan Vatikan nüshasının yegâne doğru nüsha olarak vasıflandırılması (metindeki bazı kusurlardan da sarfı nazar edilmesi), öte yandan istinsah zamanında tabii sayılabilen kusurların büyütülmesi ve müstensihin yapmadığı hataların da onun üzerine yüklenmesi neticesinde bu nüshanın değerlendirilmesinde bir birine zıt iki fikir ortaya çıkmıştır:

1-Vatikan nüshası doğru bir nüshadır ve daha eski bir nüshadan istinsah edilmiştir,

2-Vatikan nüshası yanlış ve nakıs bir nüshadır, müstensih metni anlamayarak çokça hatalara yer vermiştir.

Aslında fikirlerin bu şekilde ayrılması nüshaların, özellikle de Vatikan nüshasının etraflı araştırılmaması, farklı (çok zaman yanlış sayılan) kelimelerin etimolojisinin belirlenmemesi, en esas kusur olarak gösterilen harekelenmedeki adi kaideden kenara çıkmanın nedenlerinin açıklanmaması vs. ile bağlıdır. Öte yandan fotokopinin aşağı kaliteli olması ve harekesiz Dresden nüshasının bazen karalamalar neticesinde zor okunan veya okunmaz hale gelmiş kelimelerinin transkripsiyonu zamanı, Vatikan nüshasından geniş şekilde yararlanıldığına rağmen bu nüshanın başı üzerinde ‘yanlışlık’ damgası Demoklis kılıcı gibi asıla kalmıştır. Mukayese için şunu da gösterelim ki, mevcut neşirler içinde bugün daha mükemmel bir neşir olarak dikkati çeken Muharrem Ergin neşirinde yanlış okunmuş kelimelerin çoğunluğu Vatikan nüshasında olmayan, yalnızca Dresden nüshasında olan boyların payına düşmektedir. Başka deyişle, doğru okunuş ve mana varyantını bulmak için nüshaları tutuşturma imkanı olmadığı takdirde sevkitabı olarak hareket etmek mecburiyeti ortaya çıkmış ve bu usul genelde her zaman objektif sonuç elde etmeye yeterli olmamıştır.

Tertipçilerin Vatikan nüshasına itibarsız ve yanlış nüsha gibi yanaşmasını aksettiren bazı mülahazalara dikkati yöneltmek istiyoruz. Muharrem Ergin: *“Vatikan nüshası Dresden nüshasına nazaran çok kötü bir nüshadır. Harekeler çok yanlış bir şekilde konmuştur. Özel adlar bile bir kaç şekilde yazılmış ve harekelenmiştir. Nüshanın bu vasfı esas ve çok iyi bir nüsha olan Dresden nüshasına onun yapacağı yardımı çok azaltmaktadır. Dresden nüshası ile aynı bir nüshaya dayandıkları anlaşılan Vatikan nüshasının müstensihi, asıl nüshadan anlayamadığı kelimeleri çok defa atlamıştır. Bir çok yerlerde de ifade farklı bir şekil almış ve bazen birbirinden çok fazla ayrılmıştır. Farklar umumiyetle mensur kısımlarda daha çöktür.”*⁴

⁴ Muharrem Ergin, Dede Korkut Kitabı, Giriş-Metin-Faksimile, Ankara 1958, s.66.

Samet Alizade: “*Vatikan müstensihisi bu çift kelimeyi (üz-gözüñde) anlamadığı için ‘gözüñde’ kelimesini ‘gövdeñde’ şeklinde yazmıştır.*”⁵ Aslında her iki nüshada ‘gövde/gevde kelimesi kullanılmıştır. Fark buradadır ki Dresden nüshasında bu kelime ‘zel’ harfi ile gövze/gevze şeklinde yazılmıştır. (Umuz/umud, dizar/didar, şazlık/şadlık, kağız-kağıd vs. kelimelerde olduğu gibi.) Öte yandan çift kelimenin terkinindeki birinci elemanı ise üz ‘yüz’ kelimesi değil, eski abidelerde rastlanan et öz ‘vücut, beden, ten’ çift kelimesindeki öz ‘vücut, gevde, beden’ kelimesidir. “*M. Ergin tamamıyla haklıdır. Dresden nüshası dil ve imla keyfiyetlerine göre Vatikan nüshasından mukayese edilmez derecede üstündür. Vatikan nüshasının müstensihisi kelimelerin harekelenmesinde hem serbest hem de yanlış yol tutmuştur... Bazı kelimeleri metnin orijinalinden okuyamamış, yahut okuyup anlayamamış, ...Bazı kelimeleri yanlış okumuş, yahut yanlış anlamış ve anladığı şekilde yazmış, hatta ilaveler etmiştir... Vatikan nüshasının hacimce eksikliği, boyların sıra itibarı ile Dresden nüshasına uygun gelmemesi yukarıda hakkında bahsettiğimiz pek çok fonetik ve leksik kusurlar ve farklar imkan vermiyor ki her iki nüsha tenkidi metinde eşit hukukta iştirak etsin.*”⁶ “*Vatikan nüshası müstensihisi ise manaca anlaşılma kelimeleri bildiği gibi okuyup yazdığı için ‘gevezler’ kelimesini de tahrif etmiştir. ‘Gevezle-’ fiilini gevşe- / gövşe fiili ve ‘gevez / geveze’ sıfatı ile aynı kökten hesap etmek lazımdır.*”⁷ Metinde olmayan bu kelimedenden daha sonra bahsedeceğiz.

Bu alıntılarının sayısını artırmak mümkündür. Ama getirilenler de Vatikan nüshasına olumsuz münasebeti belirlemek için yeterlidir. Böyle tasavvur yaranmaktadır ki Vatikan nüshası müstensihisi Türk dillerinden asla haberi olmayan birisidir. Lakin kesinlikle böyle değildir. Vatikan nüshası müstensihisi Türk dillerini iyice bilmekle birlikte, istinsah işini de titizlikle yerine getirmiştir.

Gerçeği söylemek gerekirse Vatikan nüshasında küçük yanlışlıklar da vardır. Lakin bu yanlışlıklar bütün nüshanın yararsız olması hususunda kesin fikir söylemeye esas vermiyor. Vatikan nüshasındaki hatalar (bazı kelimelerde sükun işaretinin konmaması, bir iki kelimenin yazılışında eksiklik, bir kaç birleşik kelimedede elemanlardan birisinin unutulması vs.) gayri ihtiyari olarak baş vermiştir ve bu tür yanlışlıkların bir kısmı Dresden nüshasında da vardır.

Muayyen hallerde Vatikan nüshasında kelimenin yazılışı ile harekelenmesi arasında çelişki görülmektedir. Örneğin, yuyundum, korhu şeklinde yazılmış kelimeler yundum, korhi şeklinde harekelenmiştir. Bu cihet Vatikan nüshası müstensihisinin tercihinde Dresden nüshası hariç en azından bir başka mükemmel nüshanın olduğunu göstermektedir.*

⁵ Ferhad Zeylanov, Samet Alizade, Kitabı Dede Korkud, Bakü 1988, s.230.

⁶ Ferhad Zeylanov, Samet Alizade, a.g.e., s.21.

⁷ Ferhad Zeylanov, Samet Alizade, a.g.e., s.227.

* Muharrem Ergin buna karşı fikirdedir: “*Vatikan nüshasının müstensihisi Vatikan nüshasını meydana getirirken önüne aldığı nüshaya tam bağlı kalmamış, onun bir çok yerlerini kendisine göre değiştirerek çok serbest bir istinsah yoluna gitmiştir.*” Muharrem Ergin, Dede Korkut Kitabı, Giriş-Metin-Faksimile, Ankara 1958, s.68.

Aynı prensibe müstensih *geyik*, *beş*, *endürüb* vs. sözcüklerinin yazılışında da riayet etmiştir. *Geyik* ve *beş* kelimelerinde ekseriyetle ilk hecedeki ‘kef’ ve ‘be’ harfleri hem “fetha” hem de “kesre” işaretleri ile harekelenmiştir ki bu da bahsedilen kelimelerin iki şekilde yazıldığını göstermeye hizmet etmektedir: *geyik* / *giyik*, *beş* / *biş* vs.

Vatikan nüshasında *at*, *polat*, *adam*, *ah*, *ad* vs. bir kaç kelimenin yazılışında elif üzerinde hem ‘medde’ hem de ‘fetha’ işareti konulmuştur. Özellikle de *at* kelimesi (bu kelimenin her iki nüshada *ata* varyantı da kullanılmaktadır) demek oluyor ki bütün hallerde ‘medde’ ve ‘fetha’ işaretleri ile harekelenmiştir. Bize göre bu usul ilk uzanmayı göstermeye hizmet etmektedir: *at**, *polat*, *a:d*, *a:h* vs. En eski fonetik özellik gibi ilk uzanma çağdaş Türkmen, Yakut ve Halac dillerinde muhafaza olunmaktadır. Hatırlatalım ki M. Kaşgari divanında ilk uzanma genel olarak iki elif işareti ile gösterilmiştir.

Vatikan nüshasındaki bir çok harekeleme özelliklerine Mısır arazisinde istinsah edilmiş Kıpçak abidelerinde rastlanmaktadır. Araştırmacıların yanlış harekeleme olarak nitelendirdikleri Dresden nüshasının bir kaç sayfasındaki harekeleme örnekleri de** Kıpçak abidelerinin harekeleme sistemine uymaktadır. Bunları dikkate alarak büyük bir ihtimalle her iki nüshanın müstensihinin Mısır arazisinde yazılmış başka bir mükemmel nüshadan yararlandıklarını söylemek mümkündür. Ayrıca Mısır’daki Kıpçakların içerisinde kalabalık bir Oğuz-Türkmen kitlesinin mevcutluğu da kaynaklarda ispatlanmıştır. Mısır arazisinde yazılmış abidelerin karışık dil seciyelerini dikkate alarak araştırmacılar bazen onlardan Oğuz boylarının dil özelliklerini aksettiren Oğuz-Kıpçak veya XI. – XII. asırlarda Sırderya çayının aşağı akarlarında oluşmuş Kıpçak-Oğuz yazı dili örnekleri olarak bahsetmektedirler.⁸ Bu uygunluğu açıklamak için Kıpçak abidelerinden verilen örneklerdeki harekeleme ve imla özelliklerine göz atalım.

Nehcü’l-Feradis’in Yeni Cami nüshasında: İlk hecede e /i ünlüsü uzun ‘ye’ harfi ile ifade olunmuş ve önceki harfin üzerine ‘fetha’ işareti konulmuştur:

كَيْجَهْ نَيْجَهْ كَيْجْ هَيْجْ تَيْدِي مَيْدِينْ

* Bütün araştırmacılar *at* ‘beygir’ kelimesinin kısa ünlü ile işlendiğini göstermektedirler. Biz de bu fikirdeyiz. Ama, Turfan metinlerinde bu kelimenin *a:d* ‘beygir’, Sibir arazisindeki bazı Türk lehçelerinde *a:dım* şeklinde rastlanması çok zayıf da olsa Kitab-ı Dede Korkut’ta dahi onun uzun ünlü ile olabildiği ihtimalini göz önüne getirmektedir. Bk.: E.V. Sevortyan, Etimologičeskiy Slovar’ Tyurkskiñ Yazıkov, C.1, Moskva 1974, s.197.

** Mukayese Et.: “Dresden nüshasının yalnız baş taraflarında bazı sayfaların kısmen harekelenmiş olduğu görülür. Elimizdeki fotoğraflarda yazıya çok silik kalan ve bazen de yanlış konmuş olan bu harekeler belki de metne sonradan ilave edilmiştir.” Muharrem Ergin, a.g.e., s.68.

⁸ E. N. Nacip, Issledovaniya po istorii tyurkskiñ yazıkov XI.-XIV vv, Moskva 1989, s.80-81.

Ed-Dürrütü'l-Mudiyye fi'l-Lugati't-Türkiye'nin Florensiya nüshasında: e/i, i/u, i/ü paralellliğini bildirmek için önceki harfin üzerine aynı zamanda 'fetha' – 'kesre', 'kesre'-'zamme' işaretleri konulmuştur:

إِيلَكِرُو طُنِقْ أَشِقْ كِمِشْ تِنَكِرْ جَادِرْ جَانِمْ مِنْمِ
سَوْنُ يِير

Aynen Vatikan nüshasında olduğu gibi 'Ed-Durre'de uzun i, ı harfleri kelime ortası ve sonunda sükunludur:

مِيخْ قَلِيخْ بِيشْ شِيشْ مِيزْ تِيلْ بِيْرْ أَغْرِيْ يَشِيْلْ
يَاخْشِيْ قَاطِيْ تَرِيْ جِيْحَكْ

Kelime öncesinde i ünlüsü hemzeli 'elif' ve 'ye'den oluşan terkible verilmiş, 'elif'den sonra gelen 'ye' harfi üzerine sükun işareti konulmuştur:

إِيْلِيْكَ إِيْشْمَكْ إِيْتْ إِيْبْ إِيْكِنَا إِيْشْ إِيْشْ جِيْ إِيْلِيْكَ
إِيْسِيْ إِيْشْ لَهْ

a ünlüsü kelime öncesi ve ortasında 'medde' ve 'fetha' ile ifade olunmuştur:

أَوْ شَالْ يَاتْ أَقْ بَالْ طَاطْ أَشْ أَقْ أَطْ vs

Kelime öncesinde o, ö, u, ü ünlüleri 'elif' ve 'vav' harflerinden oluşan terkiple ifade olunmuş, 'vav' harfinin üzerine 'sükun' işareti konulmuştur:

أَوْ un "un" أَوْتْ ot "od" أَوْتْ öt "öd" vs.

'Vav' harfi kelime ortasında işlenerek ünlü fonksiyonu taşıdığı halde 'Sükun'la harekelenmiştir:

دُوسْتْ dust "dost" قُولْ kul "kul" vs.

Gösterilen harekeleme özellikleri bu veya başka şekilde Vatikan nüshasında tekrarlanmaktadır. Görüldüğü gibi araştırmacıların yanlış olarak nitelendirdikleri Vatikan nüshasındaki harekeleme sistemi Kıpçak abidelerinde normal hal gibi kabul edilmiştir.

Vatikan nüshası grafik-fonetik açıdan Kıpçak abideleri ile uygun gelen bir çok başka özelliklere de sahiptir. Lakin Arap alfabesi ile örneklerin verilmesinde matbaa imkânlarının kısıtlı olmasına göre bu küçük notlarla yetiniyoruz. Yalnız

nüshasının bu boyunda gösterilen cümleden biraz önce işlenmiş *düş ver-* ‘konmak’ ifadesine bağlıdır: “*Pasinüñ Kara Dervend ağzına düş vermiş idik*” (D-71). Vatikan nüshasında aynı manayı bildirmek için *konmak* fiilinden de sıkı şekilde istifade olunmuştur: “*Pasinüñ kara Derbend ağzına konmuşıduk*”(V-23). *Düş-* fiili Anadolu ve Azerbaycan arazisinde yazılmış eski abidelerde de ‘konmak, inmek, nüzul etmek’ anlamında kullanılmıştır:

“*Dedi bunda sen düşeli çok mıdur*

Dahi eşin ü yoldaşın yok mıdur

Dedi çok değildir ki eğlenmişem

Bu şarda vü sanma ki beğlenmişem”

(Süheyl ü Nevbahar, XVI. Yy.)

“*Pes gelib bu kalelerin üzerlerine düşdüler*”

(Tarih-i Âli-i Selçuk Tercümesi, XV. Yy.)⁹

Yeri gelmişken gösterelim ki Dresden nüshasındaki *düş ver-* ‘konmak’ fiilini M. Ergin *düş vür-* ‘yaslanmak, bir yamaçta yayılıp çıkmak’¹⁰; O. Şaik Gökyay *düş ver-* ‘yaslanmak, yan vermek’;¹¹ S. Alizade *düş ver-* ‘uyumak, yatmak’;¹² H. Araslı *düşü ver-*¹³; Ş. Cemşidov *düşürmek* ‘yığılmak, toplanmak’¹⁴ şekillerinde okuyarak tahrip etmişlerdir. Buradaki *düş* kelimesinin *dös* ‘yamaç’ ve *düş* ‘uyku’ kelimeleri ile hiçbir alakası yoktur. *Düş ver-* ve *düşün ver-* birleşik fiillerindeki *düş*, *düşün* kelimeleri *düşmek* ‘konmak, bir yere inmek’ fiiline bağlıdır. Azerbaycan dilindeki *düşerge*, Türkmen dilindeki *düşelge* ‘konalga’, Yakut dilindeki *tüşük* ‘konmak için uygun yer’ vs. kelimeler bu kökten türemiştir.

Araştırmacıların *düş ver-* ve *düşün ver-* fiillerini farklı kelimeler olarak yorumlamaları *düş-* ‘konmak’ fiili ile *ver-* yardımcı kelimesinden oluşan birleşik fiili ve gerindium eklerini yanlış değerlendirmelerinden, genelde birleşimi içeren elemanlarının gramatik fonksiyonlarını doğru belirleyememelerinden kaynaklanmaktadır. Bu tür birleşimler adeta gerindium eki kabul etmiş esas fiille yardımcı fiilin birleşerek gramer ve mana açısından bölünmez bir bütünlük

⁹ XII. Yüzyıldan beri Türkiye Türkçe’siyle yazılmış kitaplardan toplanan tanıqlarıyla Tarama Sözlüğü C.II, Ankara 1996, s.1350.

¹⁰ Muharrem Ergin , Dede Korkut Kitabı, İndeks-Gramer, Ankara 1991, s.97. Çağdaş Türkçe’ye adaptasyon edilmiş metinde müellif bu birleşik fiili içeren cümleyi şöyle yorumlamıştır. “*Pasinin Kara Derbend ağzına göğüs vermiş idik (tırmantıyorduk, çıkıyorduk).*” Bk. Muharrem Ergin, Dede Korkut Kitabı, İstanbul 1995, s.60.

¹¹ O. Şaik Gökyay, Dede Korkut Hikâyeleri, İstanbul 1955, s.56.

¹² F. Zeynalov, S. Alizade, a.g.e., s.235.

¹³ H. Araslı, Kitab-ı Dede Gorgud, Bakü 1977, s.47.

¹⁴ Ş. Cemşidov, Kitabı Dedem Gorgud, Bakü 1995, s.45.

yaratması sonucu ortaya çıkıyor: Eski yazılı abidelerde - *alı ver-*, *kazganu ber-*; Türk dilinde - *aliver*, *geliver*, *gidiver-* vs. Türkmen dilinde bu tür birleşik fiillerin birinci elemanı bazen gerindium eki olmadan da kullanılır: *Ör tur-* ‘kalkmak, yükselmek’ (Muk. Et. Dede Korkut’ta *örü tur-* ‘kalkmak, yükselmek’). Gerindium eksiz birleşik fiillerde artık fiil kökleri değil, ad-fiil fonksiyonlu senkretik kökler birleşimin esas kelimesi yerine geçmiş olmaktadır. Bu halde Dresden nüshasındaki *düş ver-* birleşimi Türkmençe’deki *ör tur-* birleşimine analogi olarak *düş* ‘konmak’ fiilinin ad fonksiyonlu *corrélatif*’inden (bağlılaştığından) ve *ver-* yardımcı fiilinden türemiştir. Buna göre de *düş ver-* ‘konmak’ fiilini *düş ver-* ‘yaslanmak’ şeklinde okumaya ihtiyaç kalmamaktadır. *Düş ver-* birleşimi gramer yapısı açısından *düşü ver-* birleşiminden farklı olsa da her iki birleşik fiil ‘konmak’ anlamındadır.

Vatikan nüshasındaki *düşün ver-* birleşimi ise tertipçiler tarafından ciddiye alınmamış ve müstensih hatası gibi üzerinden sessizce geçilmiştir. Halbuki *düşün ver-* birleşik fiili gramer açısından daha eski bir özelliği aksettirmektedir. Bu birleşimdeki -(ü)n eki Yakut dilinde açık ünlülerle gerindium eki olarak kullanılmaktadır: *Körän* ‘baka / bakarak’, *aha:n* ‘aça, açarak’ vs.¹⁵ Yakut dilinde – an / -än / -on / -ön eki kabul etmiş esas fiilden ve *bier-* ‘vermek’ yardımcı fiilinden oluşan birleşik fiiller aniden belirlenen hareketi bildirmektedir. “*Käpsään biärdä*” ‘söyledi’, “*irah buolan biärdä*” ‘uzaklaştı’ vs.¹⁶ –N gerindium eki Yakut dilinden başka çağdaş Türk dillerinin hiç birisinde sistemli şekilde muhafaza olunmamıştır. Bu eski gerindium ekinin kapalı ünlü ile olan varyantına Ongin, Koşo Saydam ve Tonyukuk abidelerindeki bir kelimedede *-tiyin* ‘deye, deyerek’ (<ti- ‘demek’) sözcüğünde rastlanmaktadır.¹⁷ Vatikan nüshasındaki *düşün ver-* birleşik fiili ‘konu vermek, ini vermek’ şeklinde anlaşılmaktadır. Böylelikle de her iki nüshadaki *düşün ver-*, *düş ver-* kelimelerinin *düş-* ‘konmak, inmek’ fiili ile bağlı eşanlamlı birleşik fiiller olduğunu kabul etmek lazım gelmektedir.

Yine bu boyda düğün zamanı Beyreğin Yaltacukla karşılaştığı anı göz önüne getirelim: “*Kafir aydur!... Mere çoban Kazan Begün dünlüğü altun ban evlerin biz yakmışuz, tavla tavla atlarını biz binmişüz*” (V-55). Azca değişiklikle bu cümle Dresden nüshasında da işlenmiştir: “*Kazan begün dünlüğü altun ban evlerini biz yakmışuz*” (D-40).¹⁸ Buradaki *yakmışuz* kelimesini M. Ergin, O. Ş. Gökyay, S. Alizade *yıkılmışuz*, H. Araslı *yagmalamışuz*, Ş. Cemşidov *yıgılmışuz* şekillerinde

¹⁵ Sravnitel’no-istoričeskaya grammatika tyurkskiĭ yazıkov, Morfologiya Moskva 1968, s.481.

¹⁶ Tyurkiskiye yazıkı, Moskva 1966, s.418.

¹⁷ Sravnitel’no-istoričeskaya grammatika tyurkskiĭ yazıkov, Morfologiya Moskva 1988, s.482; Talat Tekin, Orhon Yazıtları, Ankara 1988, s.10-11, 50-51; Azerbaycan dilinin bir çok ağızlarında ve konuşma dilinde *diyün* ‘deye’ gerindiumu kullanılmaktadır. Bazı araştırmacılar *taman* ‘-a /-e taraf, doğru’, *adin* ‘başka’, *sayın* ‘her’ edatlarının –n gerindium eki aracılığı ile oluştuğunu söylemektedir. Bk. Sravnitel’no-istoričeskaya.....s.492-494.

¹⁸ Metinde yanlış olarak ‘Kazan’ kelimesinden sonra *aydur* kelimesi yazılmıştır.

okumuşlardır. Harekeli Vatikan nüshasında kelimenin ilk hecesi “fetha” ile harekelenmiştir. Dresden nüshasında da harekesiz aynı yazılış aksolunmuştur. Buna göre de her iki nüshadaki yazılış *yakmışuz* şeklinde okunmalıdır. Bu kelime ne *yak-* ‘yakmak’ ne *yık-* ‘yıkma’ ne de *yığ-* ‘yığma’ fiil köklerine bağlı değildir. Zannediyoruz ki metindeki *yak-* fiili ‘yağmalamak, talan etmek’ anlamındadır. Henüz hiçbir başka yazılı abidede rastlanamayan bu fiil *yagma*, *yagmalamak* kelimelerinin kökünü oluşturmaktadır. H. Araslı sevkıtabi olarak manayı doğru olarak belirlese de grafik kompleksi *yagmalamak* şekline sokmakla tahrif etmiştir. Böylelikle, Vatikan nüshasındaki harekelemeye esasen kesinlikle söylemek mümkündür ki her iki nüshada en eski fiillerden biri olan *yak-* ‘talan etmek, yağmalamak’ kullanmıştır. Orta yüzyıllarda *yagma* kelimesi *yeğma* şeklinde Fars diline de geçmiştir. Türk dillerinde bu kelimenin kökünün bulunmaması nedeniyle bazı araştırmacılar onu Fars kökenli bir kelime olarak almışlardır. Dede Korkut Destanı’nda *yak-* ‘yağmalamak’ fiil kökünün tespit edilmesi kelimenin Türk kökenli olduğunu net bir şekilde ispatlamaktadır.

Yine bu boyda:”*Kazan Beg kurtan haber sordı. Aydur: Mere sırtı yoluk boz kurd, ordumdan haber ver başa. Yoksa karış verürin şimdi saña –didir*” (V-58). Bu parçadaki *sırtı yoluk* ifadesi Dresden nüshasında yoktur. *Sırtı yoluk* deyimi ilk bakışta kurda tahkiri, alçaltıcı yaklaşım gibi görünmektedir. Lakin kelimenin etimolojisinin açıklanması başka bir gerçeği ortaya koymaktadır. Kanaatimizce, *yoluk* kelimesi çağdaş Türk ve Azerbaycan dillerindeki *yol-* ‘yolmak, bir şeyi koparmak’ fiili ile değil, bazı Türk dillerinde muhafaza olunmuş *yol* ‘kut, saadet’ kökü ile bağlıdır. Bu sözcüğe *yol/dyol/cyol/col* fonetik varyantları ile ‘kut, saadet’ anlamında Yakut dilinde rastlanmaktadır. (Moğol dilinde *col*, Buryat dilinde *zol*). Yakut dili sözlüklerinde bu kökten türemiş *colloğ / dyolloğ* ‘kutlu, mübarek, saadetli’ kelimesi kaydolunmaktadır.¹⁹ Kelime öncesinde *y-ç* değişimini dikkate aldıkta aynı kelime Tuva dilinde *çolduk*, Karakalpak dilinde *collı* ‘kutlu, mübarek’ şeklinde kullanılmaktadır. Buraya Kırgız dilindeki *coltoy* ‘kutlu, saadet getirici’, Karaim dilindeki *yol* ‘talih, *yolaylı* ‘kutlu’, Nogay dilindeki *yollı* ‘kutlu’ vs. kelimeleri de ilave etmek mümkündür. Kül Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarında adı geçen Yolluğ Tigin kişi ismindeki Yolluğ kelimesi de bilavasita *yol* ‘kut’ köküne bağlıdır.²⁰ Sonraki çağlarda şahıs adları sisteminde unvan-ad karakterli bu kelimenin karşılığı *kutlug*, *mübarek* şekillerinde geçmektedir: Kutlug İnanç, Mübarek Şah vs. Bütün bunlar *yoluk* kelimesinin ‘kutlu, mübarek’ anlamında kullanıldığını ispatlamaktadır. *Sırtı yoluk* ifadesindeki *sırt* kelimesini ise biz ‘arka’ manalı *sırt* sözcüğü ile değil, bazı Türk dillerinde, o sıradan da Yakut dilinde rastlanan *sıray* ‘yüz’ kelimesi ile alakalandırırız. Bu kelime bir çok Türk dillerinde *sıray*, *çiray*, *şiray*, *şiray*, Moğol dilinde *çiray*, Buryat dilinde *şaray*, Mançur dilinde *çira* şekillerinde ‘yüz’ anlamı bildirmektedir.²¹ V. V. Radlov “Kutadgu Bilig”de *sıra* ‘yüz, sıfat’,

¹⁹ E. K. Pekarskiy, Slovar’ Yakutskogo Yazıka, C.I, s.716, 838.

²⁰ Talat Tekin, Orhun Yazıtları, Ankara 1988, s.69.

²¹ E. K. Pekarskiy, a.g.e.

Altay dilinde ise *sirt* ‘bir nesnenin yüzü, dış tarafı’ (mesela, *yer sirtında* ‘yer yüzünde’) kelimelerinin kullanıldığını gösteriyor.²² *Sirt* kelimesi çağdaş Kırgız, Kazak, Karakalpak, Nogay, Özbek, Uygur vs. Türk dillerinde de ‘yüz, dış görünüş, görünüş’ anlamı bildirmektedir. Vatikan nüshasındaki *sirt kelimesi de ‘yüz, dış görünüş, görkem’ anlamındadır. Sirtı yoluk* ifadesi ise ‘yüzü kutlu, yüzü mübarek’ şeklinde anlaşılmaktadır. Vatikan nüshasında Bozkurda ait olunan bu ifadenin mazmunu Dresden nüshasının aynı boyunda “*Kurt yüzi mübarekdir...*” şeklinde tekrarlanmaktadır...

Boğaç boyunda namert yoldaşlarının Boğaç hakkındaki kötü haberleri babasına ilettiği duruma bağlı bir cümleyi dikkate alalım: “*Ağ sakallu kocamuñ ağızına söğdi Ağ bürçeklü karımuñ saçın yoldı*” (V-10). Dresden nüshasında sonuncu cümle aşağıdaki şekildedir: “*Ağ bürçeklü karımuñ sodın tartdı*” (D-19). Dresden nüshasındaki *sodın tartdı* ifadesini tertipçiler oldukça farklı şekillerde okumuşlardır. M. Ergin: *südin tartdı* (çağdaş Türkçeye adaptasyon olunmuş metinde: ‘sütünü çekti’ Acaba sütü nasıl çekmek olurmuş?); S. Alizade: *südin tutdı* ‘südüne küfretti’; H. Araslı: *saçın dartdı* (yoldu) (Vatikan ve Dresden varyantları birbirine uydurulmuştur.); Ş. Cemşidov: *saçın dartdı*; O. Şaik Gökyay da H. Araslı gibi nüshalardaki varyantları birleştirmek yolunu tercih etmiştir: *Südin tartdı, saçın yoldı*.

Dresden nüshasında bizim *sodın tartdı* şeklinde okuduğumuz ifadenin terkindeki *sod* kelimesi ‘sin’, ‘vav’ ve ‘dal’ harflerinden oluşmaktadır (‘sin’ harfi ile yazıldığına göre kelimenin *södin* şeklinde ince ünlülerle okunmuş varyantını da istisna etmiyoruz). Bu kelime kanaatimizce Moğol kökenlidir. Moğol dilinde *sod* kelimesi ‘kuş tüyü, tüy’ anlamına gelmektedir.²³ Tunguz-Mançu dillerinde *sudan* ‘pürçek’ kelimesi kullanılmaktadır.²⁴ Bunu da dikkate almak gerekir ki Moğol ve Tunguz-Mançu dillerinde kelime sonundaki açık ve kapalı ünlülerle işlenen –n eki fakültatifdir, düşebilir. Mukayese et: Moğol dilinde *od / odon* ‘yıldız’, *mod / modon* ‘ağaç’, *mos / moson* ‘buz’, *at / atan* ‘burulmuş deve’, *dal / dalan* ‘yetmiş’ vs. Aynı paralellik Türk ve Moğol dillerine ait kelimeler arasında da görülmektedir:

<u>Türkçe:</u>	<u>Moğolca:</u>
<i>güc</i>	<i>gücün</i>
<i>bay</i>	<i>bayan</i> ‘zengin, devletli’
<i>oy</i>	<i>oyun</i> ‘fikir, düşünce’
<i>tebe/teve</i>	<i>temegen</i> ‘deve’ vs.

²² V. V. Radlov, *Opit Slovarya Tyurkskiñ Nareçiy*, C. IV, 1. Kitap, SPg 1911, s.647.

²³ *Kratkiy Mongol’sko- Russkiy Slovar*, Moskva 1947, s.180.

²⁴ *Sravnitel’nyy Slovar’ Tungussko-Mancurskiñ Yazıkov*. C.II, Leningrad 1977, s.119.

Bunlara esasen Tunguz-Mançu dillerindeki sudan kelimesinin Türkçe'deki karşılığı sud 'pürçek' şeklinde tespit edilmekte ve Dresden nüshasındaki sodin tartdı ifadesi 'pürçegini tartdı' gibi anlaşılmaktadır. Vatikan nüshasındaki sacın yoldı ifadesinde saç kelimesinin çağdaş anlamından başka 'pürçek' manası da bildirdiğini söylemek mümkündür. Yazılı abidelerde şakak saçı 'pürçek' birleşiminin olması bu ihtimalimizi bizzat kuvvetlendirmektedir. Görüldüğü gibi her iki nüshada tam aynı olmasa da bir birine yakın manalar ifade olunmuştur.

Vatikan nüshasına ve müstensihne karşın itimatsızlığın acı neticesi destanın giriş bölümündeki gözler toyınca ifadesinin okunuşunda bütün çıplaklığı ile göz önüne gelmektedir. Bu kelime Dresden ve Vatikan nüshalarında aynı şekilde yazılmış, Vatikan nüshasında kelime öncesinde t~d değişimi ile aksolunmuş, gözler kelimesi "zamme" ve "fetha" ile harekelenmiştir:

"Geldüñ ol kim solduran sobdur, sapa danca yerinden örü turur, elin yüzün yumadın tokuz bazlammac iken bir kievlek yağurd gözler toyınca tıka basa yer..." (D-7). Bu metin parçasında 'kef', 'vav', 'ze', 'lam', 're' harflerinden oluşan grafik kompleksi V. V. Bartold, M. Ergin ve O. Şaik Gökyay gözlemek fiilinden geniş zaman ekli kelime gibi, H. Araslı güvezler; S. Alizade gevezler; Ş. Cemşidov gözeler şeklinde okumuşlardır. Görüldüğü gibi Vatikan nüshası müstensihine inanmayan tertipçiler Arap alfabesinde mümkün olan bütün okunuş varyantlarını Dresden nüshasındaki yazılış üzerinde tecrübe etmişlerdir. Lakin bu okunuş varyantlarında en adi mantıksal sorular yanıtsız kalmaktadır. V. V. Bartold'un 'Vısmatrıvayet' şeklinde Rusça'ya tercüme ettiği, O. Şaik Gökyay ve M. Ergin'in gözler kelimesinden sonra virgül işareti koyduğu (yer şekline aynı cins yüklem fonksiyonunda 'bekler' gibi manalandırdıkları) metne böyle bir soru ortaya çıkmaktadır: Fıtraten obur ve açgözlü olan bu kadın neyi ve kimi 'bekliyor'?

S. Alizade'nin teklif ettiği ve "gövşe- /gevşe-" fiili ile bağladığı, aslında mevcut olmayan gevezle- kelimesi 'yavaş yavaş yemek, çiğnemek' anlamında metnin mantığına ne derecede uymaktadır? Aksine açgözlü ve obur kadın nefes bile almadan 'tıka basa yer'. Güvezle- ve gözle- varyantlarını tercih etmiş tertipçilerin neyi göz önünde tuttıklarını ise galiba kendilerinden başka hiç kimse izah edemez. Ne kadar ilginç görünsün de bir asra yakın süre içerisinde muhtelif araştırmacılar sıradan bir olguyu -göz kelimesinin doymak fiili ile birleşik fiil oluşturmasını 'unutmuşlardır'. Hatta Türk dilindeki gözü aç, gözü tok; Azerbaycan dilindeki gözü doymamak, aç göz, gözü göy ifadeleri dahi onları uyarmamıştır. Muhtemelen onları gözler doynca ifadesinin birinci elemanının iyelik eki olmadan (yani 'gözleri' yerine 'gözler' şeklinde) işlenmesi şaşırtmıştır. Lakin şu da var ki kalıplaşmış birleşik fiillerin birinci elemanının iyelik eki olmadan işlenmesi özelliği Türkojiji'de daha eski bir durumu yansıtan belirti gibi değerlendirilmektedir... Böylece Vatikan nüshası müstensihinin üzerinden 'kelimeyi tahrif etmiştir' mahkumluğunu kaldırsak metin tamamıyla onun harekelediği şekilde normal mantığa uymaktadır: Sabah çok erken kalkan obur kadın, gözleri doyuncaya kadar tıka basa yer...

Vatikan nüshası bir çok söz köklerinin ve eklerin eski şekillerini de ortaya çıkarmaya imkan vermektedir. Bunu *balkır* ‘yaralı’ kelimesinin örneğinde görmek mümkündür. Bu kelime yedinci boyda sadece Dresden nüshasında işlenmiştir. Vatikan nüshasında bu kelimenin yerine *başlu* kelimesi bulunmaktadır: “*Öteki tağıñ bir yanında altı başı balkır bir er gördüm*” (D-207); “*Öteki kara tağıñ bir yanında altı başlu bir er gördüm*” (V-88). *Altı başı balkır* (Dresden nüshasında) ve *altı başlu* (Vatikan nüshasında) ifadelerinin terkindeki kelimelerin grafik-fonetik ve gramatik karakteri ayrı ayrı açıklanmadığına göre bu ifadelerin mazmunu da araştırmacılar tarafından tahrif olunmuştur.

V. V. Bartold *altı başı balkır bir er gördüm* ifadesini “Ya uvidel muja s blestyaşçim çelom i golovoy” şeklinde tercüme etmiştir. M. Ergin ve O. Şaik Gökyay da ifadeyi aynı şekilde manalandırmışlardır: “Alın başı parlayan bir er gördüm.” Bu müellifler (ve onların arkasından gelen pek çok kişi) *balkır* kelimesini Ebü Hayyan, Pavet de Courteille, Zenker sözlüklerinde, Kuman metinlerinde, Kutb’un ‘Hüsrev ve Şirin’ eserinde, Çağdaş Kırım-Tatar, Kazak, Karakalpak, Tatar, Başkırd vs. Türk dillerinde işlenen *balkı-* / *balka-* ‘parlamak’ fiili ile alakalandırmışlardır. Fakat bu durumda metinde hakkında bahsedilen erin alınının, başının neye göre parladığı meçhul kalmaktadır. Öte yandan Vatikan nüshasındaki *altı başlu er* ifadesi nasıl izah olunmalıdır? Yine mi müstensih hatası sayılmalıdır?

S. Alizade ve S. Aliyarov “balkır” kelimesini “balkar” şeklinde okuyarak Bolgar/Bulgar etnonimi ile aynileştirmişlerdir. S. Aliyarov bu hususta şöyle yazıyor: “*Balgar bir er*”- kitapta adı geçen eski etnonimlerden biri- protobulgarlara aittir.” Daha sonra müellif bu kelimeyi Bulgar etnonimine bağlamak için eski abidelerden ve toponimik materyallerden örnekler getiriyor. Bu aynileştirmenin halk etimolojisi karakteri taşıdığına dair deliller getirmekten vazgeçerek yalnız şunu söyleyelim ki *balkır* kelimesi etnonimdirse *altı başı balkır* ifadesinde bunu nasıl anlamak gerekir? Acaba bu erin bulgar olduğu alınına mı yazılmıştır? Görüleceği üzere mantıksız bir mazmun ortaya çıkmaktadır. İfadenin gerçek mazmununu açıklamak ve *balkır* kelimesinin anlamını tesbit etmek için buradaki her bir kelimeyi ayrılıkta araştırmak lazımdır. Dresden nüshasında *altı başı* çift kelimesinin terkinde, Vatikan nüshasında müstakil işlenen *alt* kelimesi *alın* kelimesinin -t ve -ın eklerinin fonksiyonel aynılığına dayanan fonetik varyantıdır. (Bu paralellik giriş bölümünde ‘*Geldüñ ol kim...*’ ifadesi ile başlayan cümlede geçen *geld* ve *gelin* kelimelerinde de gözükmektedir.)²⁵

Altı ve *alın* kelimelerinin leksik paralellliğini Dresden ve Vatikan nüshalarının demek olur ki, bütün boylarında görmek mümkündür: “*Kadir senüñ altuña kada yazsun* (D-48); *Yeñümle altum kanın ben sileyin* (D-49); *Alın başa kunt ışuğum urardım* (D-297); *Ağ alınların yere kodılar* (D-63)” vs.

²⁵ Bkz.: V. Zahidoğlu, “Kitab-ı Dede Korkut’un Açılmamış Sırları”, Logos-2, Bakü 1998, s.141-144.

Kitab-ı Dede Korkut'ta alt ve alın kelimeleri 'alın, başın ön hissesi' anlamından başka aynı zamanda 'ön, huzur' manasında da rastlanmaktadır: "Ağ altuñda beş kelime dua kılduk kabul olsun(D-154); Ağ altlu Bayındırın divanına varmağum yok (D-245); Ağ alınlu Bayındırın divanına çapar vardum (D-253); Ağ alınlu Bayındır Hana pencyek çıkardı (D-253)" vs. Yeri gelmişken gösterelim ki ağ alınlı ve ağ altlu ifadeleri Arapça'daki elahazret kelimesinin Türkçe karşılığıdır. Ağ 'yüce' ve alın / alt 'ön, huzur' kelimelerinin birleşimi 'yüce huzurlu' anlamı ifade ediyor ki, bu da elahazret kelimesinin Arapça'daki anlamını kapsamaktadır.

Alın / alt kelimesinin hem beden uzvu hem de cihet anlamında işlenmesi tesadüfi olmamaktadır. Türk dillerinde burun, kabak, kaş / kaş, köks, yüz, marlay, alkam vs. gibi insan bedeninin önde gelen uzuvlarının adları 'ön taraf' anlamı, dal / tal, arka, eñse, sırt vs. gibi arka uzuvların adları 'arka taraf' anlamı ifade etmektedir. Genelde insan bedeni uzuvlarını bildiren diğer adlar da (baş, göz, ayak, iç, kol, oyoğos 'kaburga'(Yakut) vs.) muhtelif cihet adları gibi kullanılmaktadır.²⁶

Alt kelimesi 'ön' manasında M. Fuzuli'nin 'Leyli ve Mecnun' eserinde de işlenmiştir:

"Beht İbni Selam kılmış adın

Av kasdine eylemiş pervaz

Altında ükab, elinde şahbaz"

Türk dillerinde alın kelimesi ile bağlı al, aldın kelimeleri dahi 'ön taraf' anlamı bildirmektedir. Eski Türk abidelerinde alın anlamında işlenen ve al köküne bağlı iley kelimesi²⁷ Kitab-ı Dede Korkut'ta 'ön taraf' anlamı ifade ediyor: "İleyüñde düğün var düğüne varup ötgil" (D-105).

Yukarıda söylenenler altı kelimesi ile alın kelimesinin aynı sözcük olduğunu ispatlamaktadır. Altı başı çift kelimesi ise alın başı çift kelimesinin eşanlamlı karşılığıdır.²⁸ Altı başı balkır birleşiminde tartışmalara neden olan balkır kelimesinin kökünü biz bal şeklinde tespit ediyoruz. Türk dillerinde bal kökü l-ş değişimi neticesinde baş 'yara' şekline dönüşmüştür. Baş kelimesi 'yara' anlamında Yakut ve Sarı Uygur dillerinde, Türk dilinin ağızlarında, Eski Türk sözlüğü, 'Tarama

* M. Ergin'in ve başkalarının neşirlerinde her iki nüshada açık ve net olarak alt şeklinde yazılmış kelime alın olarak metne alınmıştır.

** Burun kelimesine Kitab-ı Dede Korkut'ta dahi 'ön' anlamında rastlanmaktadır: "Seni deve burundan zebun olur didiler, bilmez misin?" (D-187); Kabak kelimesinin 'yüz, cemal' anlamı: "Ay gabaklı, bulut züflü gözelin, duruban başına dolanmak gerek" (M. P. Vagif, XVIII. Asır)

²⁶ A. M. Şçerbak, Oçerki po sravnitel'noy morfologii tyurkskih yazıkov (nareçiyeye, slujebniye çasti reçi, izobrazitel'niye slova), Leningrad 1987, s.59.

²⁷ A. M. Şçerbak, a.g.e., s.67.

²⁸ İlgili çekicidir ki, 'aşağı' anlamı alt kelimesinin de alın şeklinde leksik paraleli vardır. Yakut dilinde alın kelimesi 'aşağı' anlamı ifade etmektedir.

Sözlüğü’, M. Kaşgari Divanı, Ebu Hayyan Sözlüğü vs. bir çok kaynaklarda tespit olunmuştur.²⁹ *Ot başıĝ bitürdi* “İlac yararı sağalttı” (M. Kaşgari). Orta çağlara ait yazılı abidelerin dilinde de bu kelimeye sık sık rastlamak mümkündür. “*Yüregim baş oldı gamden gel içim yar üste gör*” (İ. Nesimi); “*Firkat odı bağrımı baş eyledi*” (M. Darır) vs. Azerbaycan konuşma diline mahsus *üreyimin başı söküldü*, *üreyimin başı ağrıdı* vs. ifadelerdeki *baş* kelimesi dahi ‘yara’ anlamındadır.

İstisnasız olarak bütün araştırmacılar *baş* ‘yara’ kelimesinin eski şeklini (arketipini) *bal* köküne bağlamışlardır. Kelimenin *bal* varyantı ‘yaralı’ anlamında işlenen *balıĝ* (tuva), *palıĝ* (hakas), *palu* (altay) kelimelerinin terkinde muhafaza olunmuştur. M. Kaşgari Divanı ve Kutadgu Bilig’deki *balık*- ‘yaralanmak’ fiili de *bal* ‘yara’ kökünden türemiştir.³⁰ *Bal* köküne bağlı derivatlara (türemelere) esasen bu kelimenin eski devirlerde senkretik şekilde fiil-ad fonksiyonunda kullanıldığını varsaymak mümkündür.

Bal ve *baş* kelimelerindeki l-ş denklığı sistemli şekilde Çuvaş dilinde ortaya çıkmaktadır. Başka Türk dillerinde terkinde ş ünsüzü olan kelimelerin l ünsüzü ile işlenmesi adeta Çuvaş dilinin daha eski özelliği koruması olarak nitelendirilmektedir:

<u>Çuvaşça:</u>	<u>Türkçe:</u>
h̄il	kış
çul	taş
s’ul	yaş ‘gözyaşı’
k̄imel	kümüş
h̄ivel	kuyaş ‘güneş’
hum̄il	kamış
şil	tiş / diş, vs. ³¹

L-Ş denklığı bazı başka Türk dillerine ait kelimelerde de rastlanmaktadır: Yakut. *Ülü-* ~Türk dillerinde *üşü-*, Türk. *delik* ~Azerb. *desik*, Türk. *kaşık* ~ Tatar. *kalak*, Yakut. *tu:l* ~ Türk. *tüs / düş* vs.

Araştırmacıların çoğunluğu bu denklığı Türk dilleri ile eski Bulgar Türkçesi, Çuvaş, Moğol, Tunguz-Mançu ve Kore dilleri arasındaki paralellerde

²⁹ Etimoloğışeskiy Slovar’ tyurkskiĝ yazıkov, C.II, Moskva 1978, s.88-89.

³⁰ Etimoloğışeskiy Slovar’ tyurkskiĝ yazıkov, C.II, Moskva 1978, s.88-89.

³¹ Sravnitel’no-istoričeskaya grammatika tyurkskiĝ yazıkov, Morfologiya Moskva 1984, s.357; Emine Ceylan, Çuvaşça Çok Zamanlı Ses Bilgisi, Ankara 1997, s.134.

aramaktadırlar.³² N. A. Baskakov bu fonetik olayın Türk dillerinde ‘ş’ ünsüzlü bazı eklerin Moğol dilinde ‘l’ ünsüzü ile işlenmesine de ait etmektedir.³³

Balkur kelimesindeki *-kır* eki adlardan sıfat yapıcı morfoloji belgi olarak ‘-l’ ekinin mazmununu ifade etmektedir. Bu ek en geniş kapsamda Tuva dilinde işlenmektedir. Tuva dilinde *-kır* / *-kir* / *-kur* / *-kür* / *-gur* / *-gir* / *-gur* / *-gür* eki adlara eklenirken ‘-l’ ekli sıfatların, fiillere eklenirken ‘-ıcı’ ekli sıfatların mazmununu oluşturmaktadır: *Dılgır* ‘güzel konuşan, belagat sahibi, dilli’ (<dil ‘dil’ kökünden), *Okkur* ‘pek hızlı’ (<ok ‘kurşun’ kökünden), *ünüşkür* ‘ürünlü’ (<ünüş ‘ürün’ kökünden), *sütükür* ‘sütlü’ (<süt kökünden), *çürekür* ‘yürekli, yiğit’ (<çürek ‘yürek’ kökünden), *ugaangır* ‘akıllı’ (<ugaan ‘akıl’ kökünden), *taygır* ‘kaygan’ (<tay- ‘kaymak’ kökünden), *botkur* ‘uzun boylu’ (<bot ‘boy’ kökünden) vs. Bu eki Altay dilindeki *uckur* ‘uçucu, uçan’, *bilgir* ‘bilici’, *seskir* ‘sezici, hassas’, Türkmen dilindeki *tapgir* ‘bulucu’, *bilgir* ‘bilici’, *ötkür* ‘keskin, etkili’; L. Budagov sözlüğündeki *malğır* ‘mallı, zengin’ vs. kelimelerde dahi görmek mümkündür.³⁴

Azerbaycan dilindeki *dilğır* ‘aciz, zayıf (kişi)’, *dongar* ‘şişli, beli şişli olan (kişi)’ kelimelerinde dahi bu ek korunmuştur. *Dilğır* kelimesi *dil* köküne bağlıdır. Bu kök kalın ünlü ile *dil* şeklinde Tuva dilinde, *til* şeklinde Moyun Çur abidesi ve Yakut dilinde tespit olunmuştur. İlk devirde *dilğır* kelimesi ‘güzel konuşan, belagat sahibi’ anlamı bildirmiş, sonradan ‘dil pehlivanı, yalnızca dili olup da iş başaramayan, aciz kişi’ şeklinde semantik transformasyona uğramıştır. *Dongar* kelimesinin kökü Özbekçe *don / ton*, Uygurca *dun*, Tatarca (dialekt) *tun*, Çuvaşça *tem* fonetik varyantlarında ‘şiş, yumru’ anlamı ifade etmektedir. Kelimenin etimoloji manası ‘şişli, yumrulu’ şeklinde belirlenmektedir.

Bal kökü ve *-kır/-gir* eki hakkındaki olgulara dayanarak *balkur* kelimesinin metinde ‘yaralı’ anlamında işlendiğini söylemek mümkündür: “...*alını başı yaralı bir er gördüm.*” Vatikan nüshasında azıcık sadeleştirme oluşturulsa da (*balkur* kelimesi aynı anlamlı *başlu* ‘yaralı’ kelimesine değiştirilmiş, *altı başı* çift kelimesinin elemanlarından birisi *-altı* kelimesi saklanmış) Dresden nüshasındaki mazmun aynen tekrarlanmıştır: “...*alını yaralı bir er gördüm.*”

Bu boyun (Yegenek boyunun) evvelinde Kazılık Kocanın tutuklanması sahnesini hatırlayalım: “*Nevbet kafire değdi. Ol altmış batman gürz ile Kazılık Kocaya depere tutup çaldı. Yalan dünya başına tar oldu, düdük kibi kan şorladı. Kazılık Kocayı karmalayup tutup kal’aya koydılar*” (D-203). Metinden görüldüğü üzere kafir Kazılık Kocanın başına darbe indirip onun alnını başını yaralamıştır. Yegenegin dayısı Emeni ‘alını başı yaralı bir er’ olarak uykusunda görmesi babasının aynı vaziyette tutuklu olmasına işaret etmektedir...

³² Sravnitel’no-istoričeskaya grammatika tyurkskih yazıkov, Moskva 1984, s.358.

³³ N. A. Baskakov, Altayskaya Sem’ya yazıkov, Moskva 1981, s.69.

³⁴ F.G. İşhakov, A.A. Pal’mbah, Grammatika tuvinskogo yazıka, Moskva 1961, s.187, 199-200; L. Z. Budagov, Sravnitel’ny Slovar’ Turetsko-Tatarskiĥ Nareçiy, C.II, 1869, s.199.

Son olarak şunu belirtelim ki, Kitab-ı Dede Korkut’un metni dil açısından bir birinin üzerine yığılmış birkaç tarihi tabakadan oluşmuştur. Arkeoloji kazılarda olduğu gibi tabakaların kronolojik sınırını ve sırasını belirlemeden bu eski Türk destanının gerçek değerini ortaya koymak imkân haricindedir. Bu amaca ulaşmak için müstensihlerden herhangi birisinin yanlış yapması hususunda acele hüküm vererek önyargıya baş vurmaksızın Kitab-ı Dede Korkut’un yazma nüshaları arasındaki farklılıklar yazılı abidelerin ve Türk dillerinin olguları temelinde titizlikle araştırılmalıdır. Bu halde Vatikan nüshası müstensihine yöneltilmiş suçlamaların çoğunun haksız olduğu da kesinlikle ortaya çıkmış olacaktır.